

Azt hiszem, nem kell különösebb elemzés az azonosság megállapításához.

Hadd térjek ki még a rejtélyes „ciczke” szóra, mely talán az átvétel alapján megfejthető.³³ Indokolatlannak tűnik a „cz” kizárólag „cs” olvasata, mikor ugyanez az alak szerepel a „kemenczében” szóban, és ott egyértelműen „c” a jelentése. Így véleményem szerint a helyes olvasat „cickém”. Az olasz eredetiben az áll, hogy Amarillis jó szagú, mint a birsalma, a szeméi pedig csillognak, mint az én macskámnak a sötétben.³⁴ A *Florentina* korábbi ferences kéziratában a jó szag nem szerepel, de a Zólyomi Szabó féle „matskám” alak helyett „Tzitzem” található. Vagyis „... mint az én Tzitzemnek szeméi kékek.”³⁵ Ennek alapján a *cickém* jelentése *cicem*, tehát macskám. Balassi komédiájának nyomtatott szövegében valószínű, hogy az olasz eredetihez hasonló mondat állhatott, hiszen Balassi ebben a részletben szorosan követi forrását. A kézirat szövegében viszont ezzel a szóértelmezéssel egy képtelen mondat keletkezne: jo szagu penigh mint az én „macskámnak” az kemenczében. Mindenképpen a másoló itt hibázhatott, s az első mondat első részét — kihagyva egy sort — összeírhatta a második sor második részével. Talán így rekonstruálhatnánk tartalmilag az eredeti mondatot: io szago penigh / mint a birsalma, szeméi csillognak / mint az en ciczemnek az kemeczeben.

E kis kitérő után összefoglalva az eddig elmondottakat: Balassi *Szép magyar komédiájának* jelentősége az udvari dráma fejlődésében sokkal nagyobb mérvű, mint eddig hittük. Mindegyik megmaradt emlékünkre közvetlenül hatott, erőteljesen befolyásolta e műfaj magyarországi életét. Az összkép azt mutatja, hogy XVII. századi szerelmes drámáink egy szerves, speciális belső fejlődés eredményei, és a külföldi hatás mellett párhuzamosan, és azzal egyenrangúan, Balassi drámája volt a követendő példakép. Természetesen ez a fejlődés nem olyan nagy mértékű, mint a lírában, és hamar vége szakad, nem beszélhetünk dráma folyamról csak patakról, de ez is nagyban gazdagította irodalmunk színeit.

Ludányi Mária

„Írják gyermek-képben”

3ezzeg nagy bolondság volt az balgatakban
Cupidot ki írta gyermekábrázatban,
Mert nem gyermek, aki bír mindent világban.”

Balassinak ez a Dobó Jakab éneke ellen szerzett éneke egy ellenvers, amely Angerianótól kölcsönzött érvekkel száll szembe Dobó Jakab ma már ismeretlen versével. A felelgetés nem újkeletű. A vita Propertiusnál kezdődött majd századokon át folytatódott a gyermek Cupidót hívó meg a felnőtt Cupidót valló — egyébként ettől is, attól is leigázott — költők két tábor között. A rendszerező filológusok öröme a harc egyenlő esélyekkel folyt, nagy nevek vannak itt is, ott is.¹

Az ellenfél a mi esetünkben Dobó Jakab, aki Venusnak világtalan kisiáról a propertiusi hagyományt követte. Énekéről — Eckhardt Sándort idézem — „a tárgyán kívül ma sem tudunk semmit”. Rövidéletű volt ugyanis Négyesy László föltételezése, aki a szépséges Eurialus és Lucretia széphistoriánkhöz fűzött és a fordító önálló leleményének tartott Cupido-leírásban fölismeri vélte Dobó Jakab keresett versét:

„Gyermek a szerelem, mezítelen írják,
nincs őnéki szakála,
Szeme vak őnéki, hajlandó kézíjja,
vállán vagy on két szárnya,
Oldalán tegzében sok mérges nyilai,
kezében égő fáklya.

³³ ECKHARDT S. a jegyzetekben „cicské”-nek olvassa, és „cipó” jelentést tételez fel.

³⁴ MIŠIANIK—ECKHARDT—KLANICZAY i. m. 110. „O quegli ochini son pur luccicosi, somiglian quelli del mio gatto al bulo.”

³⁵ RAKIT, a volt Ref. Koll. iratal. Tomus I. 34. (Másolata: MTA Mikrofilmtár, A. 152 (II.) A jelenet a nyomtatott kiadásoktól eltérően prózában van írva. A Zólyomi Szabó kiadásnak megfelelő szövegrész a következő: „... mert. Edes mint a lány sajt annak az ajaka fejer mint ama szép meszelt fal, a nyaka mint a mosott asztal, sima, az homloka mint a liántott torsa, az orra hoszsu., Gombolyú az mellje mint a német retek, az orczája gyenge mint a hideg éték Mint az én Tzitzemnek a Szeméi kékek, Foga mint a liszt láng nincsen benne vétek.”

¹ ECKHARDT Sándor: Balassi Bálint irodalmi mintái. ItK 23 (1913) 419.

² Balassi Bálint Összes művel I. Összeállította ECKHARDT Sándor. Bp. 1951. 231.

Írják gyermek-képben, mert az ki bölcs, okos
az eltávoztathatja,
Csak az gyermekekhez hasonló emberek
vannak birodalmában,
Kiknek semmi eszek, semmi okosságok
csak azokat ostromolja.

Mezítelen írják, mert a szeretőkben
nincsen szemérmesség,
Vaknak azért írják, mert meg nem láthatja,
micsoda a tisztesség,
Jó cselekedet közt és a tévelygés közt
nincs ő nála különbség.

Avagy hogy azt véli, hogy cselekedeti
mindentől titkon vannak,
Eszébe nem vészi, mindennek szemei
hogy őreá vigyáznak,
Sem istent, sem törvényt nem néz, adja magát
csak az nagy bujaságnak.

Vannak sok nyilai, mert sok embereknek
általlövi szüveket
Szárnyci azt jegyzik, mert csak idestova
visel ő mindeneket,
Igen állhatatlan, gyakorta elveszti
az igaz ösvényeket.

Jobb kezében fáklya, mert birodalmában
azkiknek holdolása,
Sebes láng azoknak szüveket szüntelen
szokta sanyargatnia,
Testeket rútítja, végre lelkeket is
pokolba bétaszítja.”

Ezzel a fölfedezéssel megoldódott volna az Aeneas Sylvius latin prózáját magyar versekben fordító Pataki névtelen rejtélye is. Utóbb mégis maga Négyesy ejtette el föltételezését. A széphistória ugyanis, zárószakaszának tanúsága szerint 1577-ben készült, akkor pedig Dobó Jakab még csak 15 éves volt. Ilyen, csak Balassihoz mérhető költői teljesítményre, Négyesy szerint, még nem volt alkalmas.³

Már a múlt században fölmerült és máig is elevenen él az a nézet, hogy vajon nem Balassi volt-e a széphistória magyarítója. Ebben az esetben indító ellenversünket nemcsak Dobó Jakab éneke ellen intézte volna, hanem saját korábbi hadállása ellen is. Mivel Balassi Propertius Cupido gyermek voltát valló elégiáját is lefordította, neve mindkét párt listájára fölkerült, és a gondosan felderített elődöknek sorát eggyel szaporította.⁴

Azokét az elődökét, akik közül egyetlen név hiányzik csak: Aeneas Sylviusé. Az ő verse ugyanis máig nem került a kérdéssel kapcsolatban vizsgálatra, most tesszük rá az első kísérletet:

„Vidimus effigiem lascivi nuper amoris
Quae nimium mentem movit imago meam.
Nec barba malis, nec corpore tegmen habebat
Nudus terga manus pectora crura pedes.
At humeris alae suberant et flexilis arcus
Lumina sub tenero caeca supercilio.
Cur puer imberbes nulla lanugine malas
Cur melius nulla corpora veste tegat,
Lumine cur careat pharetram cur gestet et arcum

³ NÉGYESY László: A Pataki Névtelen és Dobó Jakab. It 5 (1916) 81—86.

⁴ Az idézett Balassi-kladásban a 76. vers.

Cur habeat pennas, Calliopea refer. —
 Sic ego. — Sic retulit quaesitas illico causas
 Maxima Pegasei Calliopea chori: —
 Qui sapit evitat malesana Cupidinis arma
 Et tantum pueros intrat ineptus amor.
 Sive qui est puero similis, qui coepit amare,
 Et perit mente, pingitur inde puer.
 Pingitur et nudus, nullam servare pudorem,
 Et meminit simplex et manifestus amans.
 Pingitur et caecus quia non bene cernit honestum
 Nec scit quo virtus, quo ferat error amans.
 Vel quia quae peccet credat secreta latere
 Cuncta nec in sese lumina versa videt.
 Sic est omnis amans, sic se, sic omnia nescit
 Consilium famam foedera iura deos.
 Aurea quae curvo torquebat spicula cornu
 Pungere corda ferus significatur amor.
 Et levibus volucres humeris suspendeat alas
 Causa est huc illuc quod levis errat amans,
 Vel quod amor cursum non semper servat eundem
 Nunc abit et parvas post redit inde moras. —
 Dixerat et pressis obmutuit orsa labellis.
 Effudi tales protinus ore sonos: —
 Quam vidi effigiem pharetram gestabat et arcum,
 Fax tamen in dextram non fuit ulla sua.
 Sed quoniam veterum finxere poemata vatum
 Quos ego quid temere commemorasse putem,
 Dic, precor, armatas cur habet igne manus. —
 Quaesitam verbis respondens Musa dubus
 Sic leviter causam reddidit: — Urit amor. —
 Accipe lascivi quaeenam sit amoris imago
 Carole Cypricae gloria magna soli,
 Ut melius miserum caveas dum noris amorem
 Et redes ad te dum mea metra leges.”

Versét egy intő levélbe illesztette.⁵ Egy olyan levélbe, amelyet már mint II. Pius pápa intéz-
 zett egy ifjúhoz. Ez utábbi levele éppen korábbi Eurialus-históriájára utal. „Quod Aenea
 probavit, Pius damnavit.” II. Pius pápa megtagadta a hajdani Aeneas Sylvius nagyon is
 evilági elbeszélését. Amit amaz rontott, azt ez az újabb levél, ez az „episztola revocatoria”
 volt hivatva helyrehozni. A világbíró szerelem veszélyeitől óvta volna ezzel híveit. De közben
 az annyiszor megtapasztalt, most már távoli szép gyötrelem — úgy érezzük — megint csak
 rabul ejtette. A világhi hatyúdála ez a vers.

A levél további részében, hogy célját elérje, Cicerót meg az ókori bölcseket, és Lactantius
 meg Prudentius tekintélyét kellett idéznie. „Aeneam reicite, Pium suscipite” — hangzik a
 figyelmeztetés. Azt kívánta volna, hogy históriáját adják tűznek és visszavonó levelét ter-
 jesszék.

Nos a terjesztésről utóbb a könyvnyomtatás gondoskodott. Élelmes nyomdászok a Cupido-
 versről önálló nyomatot készítettek a XV. század végén.⁶ Azok pedig, akik az „Epistola
 revocatoriat” teljes egészében közreadták, eléje nyomtatták az Eurialus-históriát is. Külön-
 ban ugyan honnan tudhatta volna a jámbor olvasó, hogy mitől is óvja őt főpásztor. Antver-
 penből, Lipséből és Kölnből is tudunk ilyen kiadásokról a XV. század végén, amelyek a His-
 tóriával együtt közlik a gyermek-Cupido verset tartalmazó levelet is.⁷

Patakoni, az „Úr gombos kertjében” is egy ilyen példányt, vagy egy ilyenről készült kéz-
 iratos másolatot forgathatott az ismeretlen költő. Ebből következően a Historia végén talál-
 ható Cupido-leírás se az ő találmánya, hanem műfordítás az is. Csakhogy itt az eredeti elégikus
 formából lett a „Lucretia” vers. Első olvasásra szembetűnik, hogy a Pataki Névtelen, aki a

⁵ Aeneas Sylvius Opera. Basel, 1551. kiadásban a vers a 395. epistolában van, az Eurialus-história pedig a
 114. számúban.

⁶ Einblattdrucke des fünfzehnten Jahrhunderts. Hrsg. P. Heltz. Bd. 44. O. ZARETZKY: Die Holz- und
 Metallschnitte in der Kölner Sammlungen. Strassburg, 1916. No. 13.

⁷ Aeneas Sylvius: De duobus amantibus ... cum epistola retractatoria. (Némelyik kiadásban „epistola
 revocatoria”). Köln, s. a. Quentell, Antwerpen, 1488, Leeu és Goes, Lipcse, s. a. Kacheloffen.

strófák száza során olyan ügyesen és szívesen alkalmazta a dialógust, itt föladta. Alig hihető, hogy nem tudott volna megbirkózni a föladattal. A széphistória, ahogy ma bírjuk, egy nagyon gondosan fölepített műalkotás. Bevezető strófái és a befejezés is szépen simul a főtörténethez. Nem a fordító, a mű nem bírta volna el a végén a történéhez szervesen nem illeszkedő, Múzsával folytatott Dialógust.

A Historia bevezető szakaszaiból és a Cupido-leírást körülvevőkről eddig azt tartottuk, hogy azok a fordító önálló hozzátoldásai. Valójában valamennyinek pontos latin megfelelője összeszededgethető az Eurialus-elbeszélést megelőző ajánlólevelekből és az Epistola revocatoriából. A Pataki Névtelen következő sora például:

„Testeket rútitja, végre lalkeket is
pokolba bétaszítja”

a Piusnál idézett Prudentius-versben így hangzik:

„Corpora tu maculas, animas in tartara mergis”.

Az itt elmondottakkal a Pataki Névtelen és forrásának kapcsolatában ugyan valamelyest tovább jutottunk, de az út csak újabb kérdések erdejébe vezet.

Ha Patakon volt egy ilyen bővített Eurialus-szöveg, akkor abból Dobó Jakab a Cupido-leírást már 15 éves korában is lefordíthatta. Akkor talán mégiscsak az ő verse rejtezik a széphistóriában. Az egyedül a kolozsvári 1592-es kiadásban levő 1577. évet tartalmazó kolofon vajon nemcsak erre a Cupido-versre vonatkozik-e? Hiszen látjuk, ez is Aeneas Sylvius szövege alapján készült. Talán ezután a későbbi évek folyamán vállalkozott az egész mű lefordítására. De vajon egy gyakorlattal nem rendelkező verselő eltávolodik-e ennyire mintájától, az egyébként Balassitól is annyira kedvelt dialógustól.

Ennek a föltételezésnek ellentmond az, hogy Balassi már korai, 1578 tájára helyezett verseit a „Lucrétia” (a mi Lucrétiank?) nótájára írta. Ekkor tehát már az egész művet ismerte magyarul.

A Dobó Jakab énekére írt ellenverset mai tudásunk szerint 1588 tájára tesszük. Akkor pedig már a széphistória egy, de esetleg két nyomtatott kiadása is Balassi kezében lehetett. Képzelnék csak el amint olvasgatja a szuszékból asszonyi leleménnyel kimentett és végül mégiscsak célját elérő Eurialus lelkes ujjongását:

... „Bezzeg nagy bolondság
volt, barátim, éntőlem,
Hogy illy szerencsére egy asszony kezébe
bízta volt az én fejem . . .

Bezzeg nagy bolondság volt akkor én bennem
ha mostan meggondolom.”

„Bezzeg nagy bolondság volt . . .” — de hiszen Balassi is így kezdte a Dobó Jakab éneke ellen szerzett verset. És az ő kezében még ott volt a költőtárs műve. A téma is, az indítás is az Eurialus-históriából való. Balassi kettős célzása talán mégiscsak Dobó Jakab szerzőségére utalna?

Vagy Balassi saját korábbi verseit idézve játszik, felel a Cupido-verset ugyancsak lefordító Dobó Jakabbal? Voltaképpen saját magával, mert Júlia reménybeli rabja megtagadja a Juditok, Krisztinák, Lucrétiaik egykori bajnokát.

„Bezzeg nagy bolondság volt . . .” — A filológia itt nem, majd csak a Múza segít!

Ritókéné Szalay Ágnes

Adalékok Balassi utolsó lengyel útjához és kapcsolataihoz

Balassi Bálint, miután 1589 nyarán befejezte régi és új verseinek összeállítását, a „maga kézzel írt könyvet”, súlyos lépésre szánta el magát — a hazájából való kibujdosásra. A lépés fontosságát hangsúlyozza Illésházy gyakran idézett levele Balassi hirtelen távozásáról 1589 szeptemberében (tehát a lengyelországi tatár betörést követő első komolyabb ütközet után), amely beszámol arról, mi készítette a költőt arra, hogy elhagyja szülőföldjét „egészen egyedül, lóra ülven éjnek idején”, hozzátéve még: „írt nekem is, hogy ha addig meg nem hal, négy évig nem jön Magyarországra”.¹ Illésházy István ugyan nem említi ebben az Ernő főhercegnek

¹ Balassi Bálint összes versei, szép magyar comoediája és levelezése. Bp. 1974. 404 l.

ItK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

SZAUZER JÓZSEF (főszerkesztő), **KOMLOVSZKI TIBOR** (felelős szerkesztő), **NÉMETH G. BÉLA** (társszerkesztő), **BÍRÓ FERENC**, **KISS FERENC**, **TARNAI ANDOR**, **VARGA JÓZSEF**

1976. LXXX. ÉVFOLYAM

1977

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT